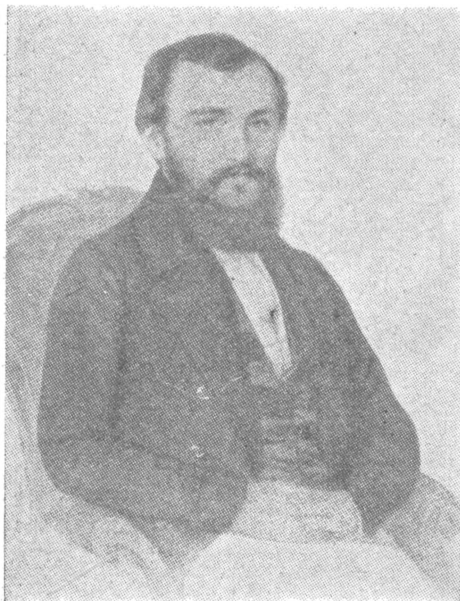

Erdélyi János

Születésének 150. évfordulójára

I.

Harminchét éves volt és országszerte ismert személyiség, mikor 1851-ben a sárospataki főiskola elöljárósága a filozófiai tanszék tanárának megválasztotta. Mint költőt, kritikust, esztétát a negyvenes évek szellemi vezetőinek élvonalához számították. Mögötte volt a lapszerkesztőség, a Kisfaludy Társaságban végzett munkásság, a Nemzeti Színház igazgatói tiszte és mögötte egy gazdag és színes irodalmi tevékenység. Olyan munkák, amelyek megkívánták a fővárosban élest. Hogy mégis otthagya Pestet, s mint barátja és kortársa, Arany János, Kőrösre, ő a Kőrösnél is kisebb Patakra tette át működése színhelyét, abban része volt az akkori politikai élet bizonytalanságának; a felesége korai halálával özvegyen maradt férfi árvaságának és annak, hogy a pataki iskolát, amelynek falai között nevelkedett úgy ismerte, mint szűkebb hazájának, a Tiszától északkeletre eső országrésznek nemcsak egyetlen protestáns főiskoláját, hanem szellemi központját is. Hitte, hogy ilyen helyen megtelepedni nem száműzetés, hanem erőgyűjtés. Lehetség annak kikísérletezésére, hogy a magyar szellemi élet, amelyet a szabad-

ságharc bukása után a Tompa által megénekelt csüggedtség és némaság jellemzett, mozgásba hozható-e vidékről. Közlebről egy olyan szellemi tűzhely mellől, amely története során nagy ébresztőkkel ajándékozta meg a nemzetet.

Negyvenkilenc éves volt, és túl a nagy kísérleten, mikor 1863-ban, Patakon maradása kedvéért, neki adták az akkor létesített, s később a főkönyvtárnoki állással összekötött irodalomtörténeti tanszékét. Mögötte volt már a nyomda korszerűsítése, a Népiskolai Tankönyvsorozat, az évtized legigényesebb tudományos folyóiratának, a *Sárospataki Füzeteknek* megindítása, a „tanítóképezde” felállítása, a jogakadémia újra szervezése és a Bach-korszak talán egyetlen országos méretű demonstratív megmozdulásának, a főiskola fennállásának háromszázadik évfordulója alkalmából rendezett ünnepségek megszervezése. Mögötte az a tudományos munkásság, amelynek elismerése az akadémiai rendes tagság volt. Nagy pataki kortársai, *Teleki József*, *Vay Miklós* és *Hegedűs László* közreműködésével az az erjesztés munkája befejeződött, és az országrész szellemi életének felvirágzásával egyidőben elevenedett meg és lett újra akcióképesse a főváros irodalmi, tudományos és politikai élete. A könyvtárosság és az irodalomtörténeti katedra tehát egy kicsit a pataki kísérlet lezárását is jelentette. Olyan koronát Erdélyi élemtüvének legfontosabb szakaszán, amely lehetővé tette volna az iskolapolitikából kikapcsolódást és a táji problémák helyett átnövést az országos arányú irodalompolitikába. Hogy ez nem így történt, s hogy a könyvtárosság nemcsak a pataki tartózkodás, hanem az egész életmű befejezője lett, annak oka az új munkakör átvételét alig néhány hónappal követő súlyos megbetegedése, majd a pár esztendő múlva, 1868. januárjában bekövetkezett hirtelen halála volt.

II.

Az olyan pályafutás, mint Erdélyi Jánosé, elképzelhetetlen könyvtár nélkül. A pataki főiskola könyvtárának kiviteli naplói máig őrzik azoknak a könyveknek címét, amelyeket, mint jogtant hallgató diák a könyvtárból kölcsönzött. Naplójegyzeteiből tudjuk, hogy külföldi útján a könyvtárakat mindig meglátogatta.

München, Wolfenbüttel, Berlin, Lipcse Dreza stb. könyvtáiról készített feljegyzései azt is mutatják, hogy nemcsak a könyvvállomány összetétele érdekelte őt, hanem a könyvtárak funkciója és szerkezete is. Patakra kerülve, egyik leg-hívebb fegyvertársát a már koros *Somossy János*ban találta meg, aki akadémiai tanár, esperes és főkönyvtáros volt egy személyben. Barátsága révén szinte szabad keze lehetett a könyvtárban. Így volt ez akkor is, amikor ennek halála után *Soltész Ferenc* lett a könyvtár vezetője. *Toldy Ferenc* ezért kérte Erdélyitől, vagy kölcsönözze rajta keresztül a pesti könyvtárakban nem található ritka anyagot. Az, hogy e kérések, mint Erdélyi levelezése tanúsítja, egyszer sem maradtak teljesítés nélkül, azt mutatja, hogy pataki tanársága alatt nemcsak a nyomda működésébe és a tankönyvkiadási tervbe, valamint a könyvraktár, a „bibliopólium” kezelésébe szolt bele döntő szóval, hanem a könyvtár működését is szemmel tartotta s annak irányításában, irodalmi tekintélyétől függetlenül is, fontos szerepe volt.

Ezt a feltevést támasztja alá az a megbízás is, amelyet Somossy halála után több tanártársával együtt 1855 szeptemberében az egyházkerületi közgyűléstől, majd 1857 januárjában a számvevőszéktől kapott a könyvtár rendezéséhez szükséges tervezet elkészítésére. Az, hogy a „közülés”, a főiskola gimnáziumának és akadémiai tagozatainak közös szerve 1863 áprilisában megismételte ezt a megbízást, nem csupán azt bizonyítja, hogy a közbeeső évek alatt sem vált feleslegessé a tervezet elkészítése, hanem azt is, hogy ennek kimunkálását továbbra is lehetetlennek tartották Erdélyi közreműködése nélkül. Érthető tehát, hogy amikor 1863 júliusában megtörtént főkönyvtárnokká választása, úgy fogott hozzá a könyvtár átvételéhez s egyúttal átrendezéséhez, mint aki jártas a könyvtári kérdésekben, és a pataki könyvtár rendeltetésére vonatkozóan kialakult elgondolása van. Ugyancsak így érthető az is, hogy a könyvtár életének minden lényeges moz-

zanatára kiterjedő programját, már megválasztása után aránylag hamar, 1863. szeptember 11-én és szeptember 14-én, két egymástól sokban eltérő változatban („Könyvtárnoki Jelentés”, illetve „Hivatalos Tudósítás a Sárospataki Ref. Főiskola Könyvtára felől” címmel) az iskola előljárósága elé tudta terjeszteni.

III.

A nyolc fejezetbe foglalt „Jelentés” és a huszonnyolc pontra osztott „Hivatalos Tudósítás” szervesen összefüggnek az 1855-ben elkészült Tervezzel és egymástól eléggé elkülöníthetően, három részre tagolhatók.

a) A „Hivatalos Tudósítás” — ezt ismertetjük, mint keletkezési sorrendben a legutolsót s egyben a legteljesebbet — első két pontja a könyvtár 1863 nyarán megtörtént átadásáról, illetve átvételéről s az ezzel egyidejű állomány-revizióról számol be. Abból, hogy a „Tudósítás” szerint sok könyv hiányzott, s hogy az 1850-es években érkezett, közel 6000 kötetre menő, az akkori könyvvállománynak egy ötödét kitevő hagyatékokból még a könyvtár tulajdonbélyegzője is hiányzott, arra kell következtetni, hogy *Soltész Ferenc*, Erdélyi elődje nem tudott megküzdjen feladataival, így indokolt volt az iskola előljáróságának az az aggodalma, amely több ízben kényszerítette bizottság kiküldetésére a könyvtárrendezés ügyében. Egyébként a Tudósításnak ez a két pontja arról is számot ad, hogy ezt a munkát, t. i. a könyvek „pecsételését” az állományrevizióval együtt elvégezték.

b) A 3—6. pontok alkotják a Tudósítás legérdekesebb részét. Ezekben ugyanis arról ad számot Erdélyi, hogy miután az állomány darabról-darabra történt átvétele szükségessé tette az egész anyag „megmozgatását”, alkalom nyílt a könyvek új, „szakszerinti” elrendezésére. A negyedik pontban sorolja fel azokat a szakokat, amelyeknek megfelelően a könyveknek a „szekrényekbe való visszahelyezése” már meg is történt.

1. Encyklopédiák egyetemesen, azaz mind a rendszeres, mind a betűrendes ilyenmű könyvek, folyóiratok (nem napi, tudományos közlönyök) akadémiai emlékkönyvei, évlapjai;

2. Nyelvészeti (philologicumok) vagyis minden szótárak, nyelvtanok, ide tartozó elméletek;

3. Theológia ágazati (dogmai), magyarázati (exegetikai), történelmi irányban minden segédtudományokkal;

4. Bölcsészeti és nevelési munkák és folyóiratok;

5. Történelem;

6. Mathesis. építészet, haditudomány;

7. Természeti tudományok: astronomia, geológia, természetrajz, természettan;

8. Orvosi tudományok;

9. Gazdaság és ipar. műtan, kertészet;

10. Politika, közgazdaság, pénz és kereskedelmi tudományok;

Könyvtári könyvek

bekötése a legszebb kivitelben, a legjobb minőségben, a legrövidebb határidővel

KUN ZOLTÁN

könyvtári könyvek bekötésére specializált könyvkötészetben.

EGER, Alkotmány u. 7. Tel.: 16-30

11. Jogi tudományok;
12. Nép- és földisme, államrajz (geographica, ethnographia, statistica), utazások;
13. Irodalom, szépirodalom és művészet;
14. Hírlapok;
15. Kéziratár;
16. Gyűjtélekes munkák, vegyeselek.

Honnan vette Erdélyi ezt a korabeli szakmunkák szellemével megegyező szakrendszert, nem tudjuk. Az, hogy a gyors egymásutánban készült két munkálaton belül a szakok sorrendjében, sőt néhol részleteiben, illetve csoportosításában is nagy eltérések vannak, azt bizonyítja, hogy ha nyilvánvalóan szakirodalmi ismeretekre támaszkodott is, nem egyszerű átvételről volt szó, hanem maga küzdött meg feladatával.

Bármihez fogott is Erdélyi, gyökeres átrendeződés született munkásságából. Valószínű, hogy az 1834-ben elkészült könyvtári nagyterem adottságainak nem felelt meg a könyveknek az átköltözést megelőző rendje. Az 1855-ben benyújtott könyvtárrendezési terv is ezt látszik igazolni, amennyiben már akkor ajánlja az állomány szakok szerinti raktári rendjét. Ebből ugyanis az következtethető, hogy már az átköltözködés nyilvánvalóvá tette az új rendezés szükségességét, de ezt a megöregedett és sok másfajta elfoglaltsággal terhelt Somossy János nem tudta vállalni és nem mert hozzáfogni utódja, Soltész Ferenc sem. Erdélyi mint könyvtáros mintegy kivitelezője volt egy olyan, a könyvtár új helyiségbe költözésével adódott átrendezési elgondolásnak, amelynek már a születésénél is bábáskodott évekkal megelőzőleg, és amely körvonalában ismert volt az iskola előjárósága és a tanári kar előtt. Ismert kellett hogy legyen elsősorban azok előtt a tanárok előtt, akiknek segítségével Erdélyi az anyag átcsoportosítását alig két hónap alatt elvégezhette. Mivel a nagyterem meglevő „szekrényei” már nem voltak elegendők a feldolgozásra váró könyvanyag elhelyezésére, Erdélyinek mindjárt munkája kezdetén négy új, átlag 1500 kötet befogadására alkalmas állvány elkészíttetéséről kellett gondoskodnia. Ebben a még állományba nem vett anyagban volt két orvosi könyvtár és a Teleki hagyatéka jórésze. Ezek szinte maguktól kínálkoztak a szakszerinti elrendezésre.

Az egyes szakok elhelyezése a rendelkezésre álló, mindössze három helyiségben, a nagyteremben és az annak karzatóról nyíló két kisebb szobában — erről tudósít Erdélyi az 5—6. pontokban — azt látszik igazolni, hogy amikor a teológiának, filozófiának, valamint a történet-tudományoknak biztosította a nagyterem alapszintjét, míg a többit a karzaton és a kisebb szobákban helyezte el, vagy a könyvtár már kialakult profiljához igazo-

dott, vagy — ami valószínűbb — éppen arra törekedett, hogy a jövőre nézve ezek a szakok határozják meg döntően a gyűjtemény arculatát. Azt sem kell azonban elfelejteni, hogy ezekből a szakokból várhatta a nagyobb mértékű gyarapodást s így ezeknek kellett biztosítania a legtöbb teret. Ha ugyan nem a tudományok Hegel filozófiájának megfelelő felépítését akarta sajátos módon érvényesíteni ebben a raktározási rendben az a könyvtáros, aki egyúttal korának legnagyobb magyar filozófusa s mint ilyen Hegel gondolatainak terjesztője volt!

c) A Tudósítás eddig említett pontjait s bennük különösen az anyag új elrendezését tárgyaló részeket, az teszi különösen fontosá a magyar könyvtártörténetben, hogy ezek alapján valóban megtörtént a sárospataki főiskola könyvtárának átrendezése, s hogy a nagyterem ma is, 100 esztendővel az átrendezés után, változatlanul őrzi Erdélyi János könyvtárosi elgondolásainak és munkásságának ezt az emléket.

A 7—10. pontok az új „cím- és leltárak” szükségességét írják elő. Itt a német szakforrások kétségtelenek, mivel az egyes katalógusok magyar neve mellé, talán eligazításul zárójelbe teszi Erdélyi a megfelelő német elnevezést. Pl. helyi címtár (Standorts-Catalog), alapcímtár (Grund-Catalog), egyetemes címtár (General-Catalog) stb. Közülük legfontosabbnak, mert legteljesebbnek az alapcímtárat gondolta. A Tudósításból az tűnik ki, hogy ezt a „címtárat” csak kemény kartonlapokra, azaz mozgatható katalóguscédulákra szánta, „amelyek keskeny szekrényben helyeztetnek el”. Talán ez is az oka annak, hogy ez a címtár Erdélyi elgondolása szerint csak a könyvtári személynél számára lett volna hozzáférhető, míg a rövidében felvett, a szerzők neve szerint betűrendbe szedett s leltárkönyvbe vezetett egyetemes címtárat elsősorban az olvasóknak szánta. Már könyvtárosága alatt, méginkább azonban halála után, amiatt érte a legtöbb vád Erdélyit, hogy ezek a címtárak- és leltárak nem készültek el; nélkülük pedig a régi raktári rendjükből kimozdított könyveket a szakok szerinti raktározás ellenére is nehéz volt megtalálni.

A 11—13. pontok a könyvtár „épentartásának” kérdését tárgyalják. Itt azt kéri Erdélyi, hogy a könyvtári helyiségek tűz ellen biztosítása céljából az ablakok faszalui” vastáblákkal cseréltesseken fel. A kérést teljesítette az iskola előjárósága, ellenben annak a másik javaslatának teljesítéséről, hogy t. i. a könyvtárban „kapitányvizet” kell tartani, nem tudunk. A könyvek karbantartásánál azt ajánlja a Tudósítás, hogy „semféle könyv ne té-

tessék a helyére, míg csinos és gazdaságos, de tartós kötésbe nem tétetik". Ugyanitt kívánja azt is, hogy az „egy tudományba tartozó kisebb, 20—30 lapnyi művek egybe kötessenek”. Ez „igen hasznos volna és nevelné a könyvtár külső szépségét a kötetek egy formája által.” Mindkét kívánalmat vállalta az iskola előljárósága. Ma is fel lehet ismerni az Erdélyi főkönyvtárassága alatt kötetett régebbi, vagy akkor szerzeményezett műveket a helybeli mester által készített, jellegzetes félbőr kötésükről. Annak a szintén keresztül vitt elgondolásának pedig, hogy a kisebb terjedelmű művek kolligátumokba kötendők egybe, az lett az eredménye, hogy talán a pataki könyvtár az egyetlen olyan az országban, ahol a kötetek száma máig jóval kevesebb a műveknél.

A 14—16. pontok a könyvek „használatával” foglalkoznak. Ez alatt az olvasószolgálatot érti Erdélyi, és az olvasótermi, helyi és vidéki kölcsönzést tárgyalja. Az a megjegyzése, hogy „a sárospataki főiskola könyvtára úgy nézetik közönsége által, mint valami kölcsönkönyvtár, amelyből fizetés nélkül vihet könyvet az olvasás barátja, ha nem más célból is, mint-hogy lefekvés előtt vagy elalvás végett olvashasson”, ha negatív hangsúllyal is, de érdekesen rögzíti azt a sajátos tényt, hogy a könyvtár, bár az iskolában külön működött, már akkor a nyilvánosság jóval nagyobb fokával bírt, mint a tudományos és iskolai könyvtárak általában. A táj és a történelem által formált olyan feladatról volt itt szó, amely ellen hiába emelte fel szavát Erdélyi —, akinek szeméi előtt eszményként az Akadémia könyvtára, általában a külföldi tudományos könyvtárak képe állhatott —, mint ahogy hiába panaszkodott a könyvtárteremnek e szélesebb nyilvánosság számára „mutogatása” miatt is. „A könyvtárt csak mohóságból nézik, látogatják a felső művelt rendűektől a közrendű szolgálókig” — mondja a könyvtár kezelésével foglalkozó 17—24. pontokban. „Ez nyilvánosság és a nyilvánosság protestáns dolog” folytatja, „de a könyvtár el lehet nélküle.” Egyébként e cím alatt tárgyalja a „szaporodási” jegyzőkönyveket, mind az ajándékozásait, mind a vásárlásait, mind pedig a csere folytán gyűlt könyvek jegyzékét. Ugyanitt szól a „kimustrált” vagy többes példányok jegyzőkönyveiről, valamint értékesítésük módjáról is.

A 25. pont azt mutatja, hogy az eredményes könyvtári munka és a megfelelő létszámú személyzet közötti összefüggést jól látta Erdélyi, mikor a főkönyvtárnok mellé alkönyvtárnokot javasolt, „aki az olvasó-szobai és otthoni kölcsönzést intézi, a kutatókat segíti és a látogatókat vezeti”:

továbbá amikor két „írnok”-ot kért az akadémiai hallgatók közül. Szükségesnek látta a könyvtárszolgát is, akinél fontos, hogy egyéb kellékek mellett „tudna olvasni is”. „Lehetne ez egy nagyobb osztályú, de szegény sorsú tanuló. A porozás munkáját csak ilyen végezhetné lelkiismeretesen, folyamatosan”.

A 26—28. pontok a könyvtár „jövendemi” forrásait és a személyzet díjazását tárgyalják. Ezek egészen helyi természetű bevételekből származnak, illetve biztosíthatnak.

IV.

Ha a Tudósítás mellett egyéb forrásokat is felhasználhattunk volna, akkor is csak azzal zárhatnánk ismertetésünket, hogy Erdélyi könyvtárosi munkássága sem minősíthető másnak, mint kísérletnek. Aból a négy és fél esztendőből, amelyet az akkor már háromszázéves könyvtár történetében az ő munkássága jelentett, többre nem is telhetett. De mint kísérlet méltó Erdélyi emberi és tudományos nagyságához; azokhoz a magas igényekhez, amelyekhez szabta életét. Híven a korhoz, amelyben élt, még hívebben azonban önmagához, fenntartás nélkül az új kezdeményezések embere volt, aki inkább alapokat rakott, mint másokra épített. Alkotómunkáját ezért kísérte mindenütt a bontás, a réginek, avultnak sokszor kíméletlen félretelése, figyelembe nem vétele. Így volt ez a pataki főiskola könyvtárának esetében is! Csak az értéke ragyogott fenntartás nélkül előtte s ez érték végett szakított a régi keretekkel és próbálkozott helyettük valami egészen újjal.

Nyilvánvaló, hogy aki olyan elszántan fog munkájához, mint Erdélyi, s akinek az ügy sürgető fontossága miatt sincs mindig türelme ahhoz, hogy a régiből a jót átemelje az újba, olyan hibákat követhet el, amelyek a közvetlen szemlélők előtt vállalkozásának értékét megkérdőjelezhetik. Erdélyi kísérletének megvannak a fogyatkozásai. De aki ma a pataki könyvtár nagytermében megáll, az mégis érzékelheti, hogy Polláck Mihálynak ez az egyszerűségében is tiszteletet ébresztő remekműve csak úgy teljes értékű és ezáltal befejezett, hogy a könyvek benne a nagy építőművész szellemének megfelelően átgondolt, szilárd s egyszersmindenkorra zárt rendben fekszenek! A congenialitásnak, a Hegelen iskolázott magyar szellemnek olyan alkotása a sárospataki nagykönyvtár száz évvel ezelőtti könyvanyagának „rendbe szedése”, amely méltó mind a könyvtár múltjához, mind Erdélyi Jánosnak és korának egyéb sárospataki létesítményeire!

Ú j s z á s z y K á l m á n